

«Документознавство та інформаційна діяльність» передбачає реалізацію принципу «необхідності і достатності». Зокрема, в навчальному процесі принцип «необхідності і достатності» має своє відображення в досягненні балансу наданих знань, необхідних для присвоєння кваліфікації, та їх достатністю щодо висококваліфікованого виконання виробничих завдань в конкретних умовах практичної діяльності. Відносно процесу використання таких фахівців, принцип «необхідності і достатності» має своє відображення в чіткому визначенні кількості фахівців, яких потребує галузь архівної справи, та їх достатності щодо ефективного функціонування цієї галузі. На сьогоднішній день в Україні здійснюють підготовку фахівців-архівознавців декілька вищих учбових закладів, зокрема: Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, Харківський державний університет культури, Донецький державний університет тощо. Водночас чіткої організаційно-методичної взаємодії між ними та основним фундатором — Головним архівним

управлінням при Кабінеті Міністрів України, не існує. Це спричиняє відсутність будь-якої цільової орієнтації в стратегії підготовки фахівців, недосконалість та різноманітність навчальних програм, незабезпеченість основною нормативно-методичною базою.

В таких умовах, на нашу думку, насамперед, необхідне введення в державний реєстр спеціальностей вищої освіти спеціальність — архівіст. Це дасть змогу планувати потребу в фахівцях на державному рівні та надавати вищу освіту за фахом — архівознавство, за безпосереднім державним замовленням з гарантією дальшого працевлаштування та надання статусу молодого фахівця. Невирішеність цієї проблеми знижує престиж вітчизняної освіти, обмежує можливості фахівців на ринку праці, позбавляє гарантій визначеного рівня соціальної необхідності, що в кінцевому результаті може спричинити незворотні процеси занебелі української архівної школи.

Ірина Матяш

З ІСТОРІЇ ФАХОВОЇ АРХІВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1918-1927рр.)

Однією із важливих ознак життєздатності кожної галузі господарства, науки, культури є наявність усталеної системи підготовки кадрів, що охоплює традиційні напрями: базову освіту, фахове самоудосконалення у ході професійної діяльності (при цьому що нині доволі актуально — можливість використовувати набуті у вищому навчальному різних рівнів акредитації заклади знання на практиці безпосередньо за фахом) та післядипломну підготовку з використанням різноманітних форм (курсів підвищення кваліфікації, постійних науково-методичних семінарів, наукових та науково-практичних конференцій, стажувань тощо). У цьому контексті надзвичайної актуальності набуває нині проблема становлення архівної фахової освіти — тобто формування системи підготовки архівістів вищої та середньої кваліфікації — в умовах архівного будівництва незалежної України. Водночас виникає потреба у розвитку архівознавчої дисципліни, котра б вивчала кадрові проблеми архівної справи (завдання, зміст, форми, специфіку трудової діяльності працівників архівних установ, суспільну роль архівів, архівістів як суспільну групу, професійні вимоги до архівних кадрів, зміст і обсяг архівної освіти, професійну етику, престиж архівного фаху в суспільстві) — архівної професіології та архівної професіографії як прикладної дисципліни, що досліджувала б технологічні та психологічні характеристики діяльності архівістів. У зв'язку з розробленням Українським державним науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства концепції підготовки та перепідготовки кадрів для архівних установ України

видається важливим звернення до історичного досвіду архівної системи з окреслених проблем, аби запобігти повторенню помилок, які мали місце, і водночас використати знахідки і здобутки на цій ниві архівістики 1920-1930-х років, актуалізувати призабуті ефективні форми і методи фахової архівної освіти того часу.

Ідея створення на теренах України синкретичного вищого навчального закладу архівно-бібліотечно-музейного профілю виникла ще наприкінці XIX ст. в ході підготовки та проведення XI Археологічного з'їзду (Київ, 1899). Думку про відкриття «архівної професури» в Київському університеті та вищих шкіл при обласних архівах висловив українець за походженням — відомий російський археолог, історик права та архівіст, член багатьох наукових товариств і комісій, заслужений ординарний професор Московського університету, директор Московського архіву Міністерства юстиції Д.Я. Самоквасов (1843-1911) у зв'язку з розробленням проекту архівної реформи в Росії (1901-1902). Безумовно, йшлося про формування мережі закладів архівної освіти не на теренах України зокрема, а у Російській імперії в цілому, де вже функціонував Петербурзький археологічний інститут. При цьому Московський та Київський університети Д.Я. Самоквасов вважав найавторитетнішими вищими навчальними закладами для розгортання наукової підготовки архівістів. Водночас він розробив і програму курсу архівознавства, яка складалася з трьох частин (вступу, загальної та спеціальної частин) і охоплювала широке коло питань, а саме: зміст науки архівознав-

ства; значення і види архівів; історія централізації архівних документів із практичною та науковою метою; історія архівного законодавства, управління і контролю; архівна служба; порядок розбору, описування, зберігання і знищення непотрібних архівних документів; доступність, видання та наукове розроблення державних архівних документів [4, с. 34-37]. Посібниками до курсу за браком спеціальної літератури були рекомендовані «Опыт русской историографии» В.С. Іконникова, книги Д.Я. Самоквасова: «Централізація государственных архивов» (кн. 1, 2), «Архивное дело в России». Перебуваючи 1899 р. за дорученням Московського археологічного товариства з метою вивчення та аналізу західноєвропейського досвіду організації архівної справи у закордонному відрядженні, Д.Я. Самоквасов переконався у необхідності державного підходу до проблеми підготовки архівних кадрів. Відтак учений наголошував: «Во всех государствах западной Европы архивная реформа начиналась изданием Высочайших повелений об учреждении школ архивоведения и кафедр архивоведения для специальной подготовки молодых людей к архивной службе, потому что без ученых архивистов невозможно рациональная архивная реформа в государствах» [1, с. 4]. І хоч за життя вченого-архівіста його ідеї не були втілені, так чи інакше вони відбилися до певної міри на пізніших проєктах архівної реформи як в Росії, так і в Україні.

Теоретичне розроблення засад архівної освіти в Україні припало на період визвольних змагань українського народу. Цєю проблемою опікувалися державні діячі, науковці та архівісти доби Української Народної Республіки та Української держави (О.С. Грушевський, В.Л. Модзалевський, І.М. Каманін, Ю.О. Іванов-Меженко та ін.), своєю діяльністю обгрунтовуючи справедливість твердження В.Л. Модзалевського про те, що архіви мають бути поза політикою. Питання становлення архівної освіти привертало увагу співробітників Бібліотечно-архівного відділу Генерального секретарства справ освітніх УЦР (з січня 1918 р. — Народного міністерства освіти УНР) на чолі з О.С. Грушевським. Поряд із суто практичними завданнями «рятування архівної спадщини» в складних умовах української революції, відділом планувалося створення Українського національного архіву, наукове розроблення архівних документів, створення реєстру українських документів, що знаходяться у російських архівах для повернення цих документів Україні, видання спеціального археографічного часопису, а також заснування двох комісій: бібліографічної та археографічної (з 6-8 ми членів) для розроблення теоретичних і практичних проблем бібліографознавства та археографії. При них передбачалося відкрити бібліографічний і архівний гуртки для штатних і нештатних співробітників відділу — «з тих, хто має відповідні знання і бажає допомогти праці» Комісії [3, спр. 1056, арк. 52]. За задумом

О.С. Грушевського, ці інституції надалі мали перспективу науково-дослідної установи з власною системою підготовки кадрів, яка за сприятливих умов могла б вповні реалізуватися. Отже, гуртки були однією з перших прогнозованих форм архівної освіти.

Ідеї свого попередника (і зокрема в царині архівної освіти) поглибив Архівно-бібліотечний відділ МНО Української держави (з червня 1918 р. підпорядкований новоствореному Головному управлінню у справах мистецтв та національної культури й офіційно названий Архівно-книжно-бібліотечним), з травня 1918 р. очолюваний В.Л. Модзалевським. У контексті розроблення засад загальної архівної реформи «державного характеру» в Україні співробітниками Архівно-бібліотечного відділу вирішувалося питання створення Національного архіву Української держави з Археологічним інститутом та Археографічною комісією «для видання архівного матеріалу і наукових праць, основаних на цьому матеріалі» при ньому [3, спр. 1056, арк. 81]. Український археологічний інститут замислювався (відомий до аналогічних російських вузів) як навчальний заклад з трьома відділами (архівним, археологічним та етнографічним) та дворічним курсом навчання. Саме він, на думку авторів проєкту реформи, мав забезпечити українські архівні установи кваліфікованими кадрами. Таким чином, за доби Гетьманату набуло актуальності питання про необхідність створення вищого навчального закладу для підготовки архівістів.

Не залишилися поза увагою державотворців питання архівної освіти і за часів Директорії, незважаючи на вкрай складні умови та постійні зміни місцеперебування уряду (Київ, Вінниця, Рівне, Радивилів, Кам'янець-Подільський). На важливості організації спеціальної «вищої археографічної школи» (на зразок французької «Ecole de Chartes»), а до початку її роботи проведення в університетських містах короткотермінових архівних курсів наголошували восени 1919 р. члени Архівної комісії Кам'янець-Подільського державного українського університету [2, спр. 14, арк. 138]. На сторінках першого числа друкованого органу Комісії охорони пам'яток старовини і мистецтв при ГУ-МНК — «Українська старовина», виданого коштом Диктатури ЗОУНР, О.Благодир «сумно, але правдиво» зазначав, що порівняно з Росією, де «закладалися різні Археологічні і Археографічні Комісії і гуртки, які мали в своєму розпорядженні грошову допомогу від держави», Україна перебуває у значно гіршому становищі. Тут, за його словами, не дозволялося навіть відкрити приватний Археологічний інститут [5, с. 1]. Тобто, за часів існування УНР під проводом Директорії не лише не втрачала актуальності ідея вищого архівного спеціального навчального закладу, а й пропонувалося запровадити таку форму підготовки архівістів як короткотермінові курси. І все-таки ні за доби УНР, ні Гетьманату, ні Директорії розроблені державними інституціями плани щодо архівної освіти не знайшли втілення.

Дієве реформування архівної справи в Україні, як і в Росії, пов'язане з початком «доби радянського архівного будівництва», символізованого відомим ленинським декретом «Про реорганізацію і централізацію архівної справи» від 1 червня 1918 р. Першими радянськими архівними керівними органами у галузі архівної справи були Архівно-бібліотечна секція Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (ВУКОПМІС), створена у Харкові в січні 1919 р. (переведена наприкінці березня до Києва) і реорганізована 18 липня в Головне управління архівною справою та підпорядкована позапартійному відділу Наркомосвіти УСРР, зрештою перетворене на Головне архівне управління при Наркомосвіті (квітень 1921 р.), реорганізоване в Центральне архівне управління (далі — Укрцентрархів) при ВУЦВКУ (з січня 1923 р.). Одним із питань, що потребувало нагального вирішення у зв'язку зі змінами, що відбувалися, було забезпечення архівних установ кадрами, «які б відповідали новим архівним завданням» [19, с. 1]. «Успешности работ ВУКОПИСа вообще препятствует главным образом отсутствие достаточного количества научно подготовленных сил, что происходит отчасти вследствие невозможности принимать новых штатных служащих, а главным образом вследствие недостатка достаточно подготовленных специалистов», — відзначав у звіті про діяльність архівної секції ВУКОПМІСу за квітень-червень 1919 р. її керівник В.Л. Модзалевський [23, арк. 2 зв.]. Позитивний досвід вирішення цієї проблеми шляхом проведення короткотермінових архівних курсів уже на кінець 1918 р. мала Російська Федерація. Задумані архівістами (І.Л. Маяковським, О.С. Николаєвим, В.В. Снігирьовим, М.П. Черепніним) 1-го Петроградського Відділення ІV Секції ЄДАФ як кілька лекцій з історії тих установ, архіви яких увійшли до складу цього відділення, та практичних занять з архівної справи, [31, с. 482] курси за підтримки професорів С.Ф. Платонова і Д.Б. Рязанова набули характеру загальнономіських. Відтак на базі Петроградського археологічного інституту під загальним керівництвом О.С. Николаєва впродовж 1918-1919 академічного р. було проведено перші Петроградські архівні курси за такою схемою: а) з 1 вересня по 30 грудня 1918 р. у приміщенні Археологічного інституту вченими (істориками і юристами) прочитано 28 теоретичних курсів, зокрема: «Архивы классической древности (Греция и Рим)» — проф. Г.Ф. Церетелі, «История архивов романской Европы за старого ладу» — проф. О.А. Добіаш-Рождественська, «Национальный архив в Париже» — проф. С.В. Тарле, «Французская школа архивистов» та «Архивы Великобритании у ихньому минулому та сучасному» — І.І. Любименко, «Архивна справа у Німеччині та Австрії» і «Архивы Италии» — проф. М.А. Полієвков, «Зберігання документів в державах мусульманського Сходу» — акад. В.В. Бартольд, «Историчний нарис архівної

справи в Росії» — І.Л. Маяковський, «Російська дипломатика приватних актів» — акад. О.С. Лапко-Данилевський, А.І. Лебедев — «Архивна статистика», Б.П. Гуштин — «Техніке бібліотечної роботи», О.О. Міллер — «Основи музейної справи» та ін.; б) друге півріччя (з 15 січня 1919 р.) було присвячене практичним заняттям з вивчення систем справочництва державних установ і громадських об'єднань в 1-у відділенні 2-ї секції ЄДАФ під загальним керівництвом управителя відділення І.А. Блинова [19, с. 1]. Заняття проходили окремими групами по 20-25 осіб, при тому кожен курсант міг записатися на практикум із 1-2 категорій справ. На опрацювання однієї категорії справ відводилося 30 годин. І хоч організаторам курсів, як всім піонерам у будь-якій справі, не вдалося обійтися без деяких помилок (зайвої затворизованості, багатопредметності, строкатості та певної неузгодженості окремих частин навчального плану), Петроградські архівні курси мали велике значення для вирішення проблеми підготовки архівістів не лише в Росії (на початку листопада Архівні курси відкрилися у Москві) [31, с. 485], а й в Україні. По-перше, завдяки набутому досвіду наступні курси набули практичної спрямованості; по-друге, було переглянуто навчальний план Археологічного інституту і створено в 1920-1921 академічному році архівно-археографічний факультет; по-третє, тексти лекцій, прочитаних на Петроградських архівних курсах, видані у 2-х частинах 1918 р. тривалий час використовувалися як навчальний посібник для підготовки співробітників архівів (у тому числі й українських).

Водночас в Україні перші реальні кроки на ниві організації системи архівної освіти були зроблені не державними установами. Первістком фахової підготовки українських архівістів став Київський археологічний інститут (далі КАІ), відкритий завдяки особистому сприянню міністра освіти гетьманського уряду М.П. Василенка восени 1918 р. як приватна установа [6, спр. 1, арк. 2]. Від виникнення ідеї створення цього навчального закладу до її втілення пройшло майже 20 років. Аналіз архівних джерел до вивчення історії КАІ, що відкритися у різних архівосховищах (ЦДАВО України, ЦДАК України, ЦДАГО України, ЦДАМЛМ України, ДА Київської області, ІР НБУВ), дозволяє виокремити п'ять періодів його діяльності, що характеризуються певними особливостями:

1899-1910 рр. — «протоперіод», зародження задуму й перших спроб його реалізації;

1916-1918 рр. — підготовчий період розроблення науково-організаційних засад створення КАІ та його установчих документів, організаційне забезпечення відкриття інституту;

1918, жовтень — 1920, липень — період становлення інституту: формування професорсько-викладацького складу, утвердження як науково-навчального закладу; важливою ознакою цього періоду є дискусії навколо концепції українського архівно-археологічного інституту;

1920, липень — 1922, жовтень — період численних спроб реформування та перепідпорядкування КАІ;

1922, листопад — 1924, серпень — фінальний період, пов'язаний із наданням КАІ статусу Вищих археологічних курсів при Науково-дослідній кафедрі мистецтвознавства та остаточним припиненням фінансування.

Першим директором інституту став професор Університету Св. Володимира, вихованець В.Б. Антоновича, історик, етнограф архівознавець та археограф — В.М. Довнар-Запольський (1867-1934), односторонньо обраний закритим балотуванням 27 жовтня на організаційному засіданні членів-засновників КАІ. Тоді-таки ученим секретарем обрали його блискучу ученицю, приват-доцента Університету Св. Володимира Н.Д. Полонську (1884-1973), а скарбником — Л.П. Добровольського (1867-1929). Саме ці невтомні ентузіасти історичної науки взяли на себе левову частку клопотів щодо заснування та забезпечення діяльності інституту, добору кадрів, рецензування навчальних програм тощо. Членами-засновниками інституту були обрали архимандрит Амвросій, єпископ Василій, М.П. Василенко, Л.П. Добровольський, М.В. Довнар-Запольський, В.З. Завитневич, В.С. Іконников, І.М. Корольков, Г.Г. Павлуцький, М.М. Пальмов, В.Д. Прилуцький, Б.Г. Курц, С.С. Максимович, В.О. Розов, Н.Д. Полонська, П.П. Смирнов; почесними членами — граф О.О. Бобринський, князь В.С. Щербатов, акад. Д.І. Багалій, О.І. Соболевський, А.Є. Берг'є-Делагард, О.І. Маркевич, П.І. Веселовський, Т.Д. Флоринський та ін.; дійсними — В.О. Біднов, М.М. Богословський, В.В. Богданов, М.Ф. Біляшівський та ін. Урочисте відкриття інституту відбулося 3 листопада 1918 р. у приміщенні гімназії п. В.О.Перетякович. Власне КАІ став першим в Україні «науково-навчальним» осередком архівної освіти (де архівознавство викладали досвідчені фахівці, а не «випадковий лектор», як у Петербурзькому). Новий навчальний заклад облаштували з урахуванням досягнень світової історичної думки при зосередженні основної уваги на українському матеріалі. Завданнями КАІ визначалися «изучение местного края в художественном и археологическом отношении — с одной стороны и подготовку ученых археологов, архивоведов и библиотечников — с другой» [7, спр. 2160, арк. 3], «подготовка специалистов для должностей в архивах, музеях и библиотеках, правительственных, общественных и частных» [8, арк. 14].

Первісно інститут мав два відділення: археологічне з історією мистецтв та археографічне (архівне), пізніше виокремився відділ історії мистецтв, далі — було створене етнографічне відділення. За час існування інституту через кількаразову зміну концепції його діяльності у зв'язку з майже систематичними реформами 1920-1923 років змінювалася кількість відділень, зокрема, закривалося й відновлювало роботу відділення архівно-

археографічне. Таким чином, за перші роки існування інституту, що збирав від 80 до 100 слухачів (в 1918-1919 н.р. навчалось 60 осіб, в 1919-1920 н.р. — прибуло ще 36), засвідчив своє право на існування. Досвід «виживання» КАІ у надзвичайно скрутних умовах, коли «академічне життя у інших навчальних закладах завмирало» [7, спр. 2171, арк. 1], надавав упевненості у тому, що інститут «достаточно нужен и найдет количество слушателей» [8, спр. 43, арк. 19] — майбутніх співробітників музеїв, бібліотек, архівів.

У дійсні слухачі КАІ приймали юнаків та дівчат із вищою освітою. Особи без вищої освіти допускалися до навчання лише як вільні слухачі з правом на отримання тих самих звань, що й дійсні за успішного складання іспитів та захисту дисертації.

Навчання в Інституті тривало 2-3 роки. Для початківців-першокурсників читалися лекції (з 17.00 до 20.00, а у ранкові часи проводилися практичні заняття), причому, крім постійних курсів, влаштовувалися тимчасові — з окремих предметів із запрошенням відомих фахівців та проводилися публічні лекції. На другому курсі слухачі визначали коло своїх зацікавлень та «шліфували» знання у просемінаріях і семінарах. Разом із слуханням лекцій та заняттями у семінарах, студенти вивчали фонди бібліотек, архівів, музеїв, відбували наукові екскурсії у місті та його околицях [8, спр. 43, арк. 19]. Вони мали змогу також поглиблювати свої знання у бібліотеці КАІ, музеї старожитностей та кабінеті мистецтв, котрі, шоправда, тривалий час перебували на стадії формування. Цікавою була і така форма роботи як відкриті учні засідання КАІ, на яких виступали з доповідями провідні учні. Третій р. (не обов'язковий для всіх слухачів) присвячувався колективній науково-дослідній роботі — практичним заняттям за одним з предметів, що викладалися в Інституті, написанню дисертації та захисту її перед Радою інституту. Після успішного захисту дисертації дійсні слухачі отримували звання ученого археолога (архівіста) й ставали дійсними членами КАІ. Особи, котрі не захистили дисертацію, отримували посвідку про закінчення інституту й звання члена-співробітника. Присвоєні випускникам звання надавали їм не лише впевненості у своїх знаннях, але й відчуття причетності до поважного товариства українських археологів, архівістів, бібліотекознавців.

Високий рівень викладання архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін забезпечувався тим, що впродовж всього часу існування інституту лекції і практичні заняття проводили визнані фахівці своєї справи. Зокрема, архівознавство та українську палеографію викладав І.М. Каманін, (згодом курс загального архівознавства читав В.В. Мияковський, архівознавства України — О.С. Грушевський), слов'яно-російську палеографію — С.І. Маслов, В.О. Розов, латинопольську палеографію — С.Б. Біялковський, Г.І. Улашин, історичну географію України — Б.Г. Курц, О.С. Грушевський, грецьку епіграфі-

ку — А.І. Сонні, нумізматику — В.О. Шуґаєвський, Ф.О. Колодій, метрологію — М.Ф. Яницький, загальне бібліотекознавство — В.О. Кордт, Ю.О. Іванов-Меженко, генеалогію — А.В. Стороженко, В.Л. Модзалевський, загальне книгознавство — В.О. Кордт, музеєзнавство — Г.К. Лукомський, із російськими архівами знайомив студентів В.М. Базилевич (курси «Архіви Петрограда і Москви з оглядом українських документів», «Російські урядові архіви»), з українськими — В.Л. Модзалевський. Важливим було й те, що лекції та практичні заняття з архівознавства і палеографії під керівництвом І.М. Каманіна з дозволу Правління університету Св. Володимира проводилися у приміщенні Центрального архіву [6, стр. 2, арк. 4], а лекції з бібліотекознавства та загального книгознавства приват-доцент В.О. Кордт проводив у приміщенні університетської універсальної бібліотеки. Тим самим досягалос уаочнення лекцій, поєднання теорії і практики.

Проте часті зміни урядів та перепідпорядкування інституту не могли не відбитися на його долі. Якщо гетьманський уряд особливо не заважав існуванню КАІ, хоч і не підтримував, то департамент вищої школи МНО Директорії одразу взяв під контроль мовний режим у інституті, наголосуючи на необхідності дотримання закону про державну мову. Значно вплинули на долю вузу й прикри непорозуміння між прихильниками нової концепції діяльності КАІ як українського архівно-археологічного інституту (О.С. Грушевським, В.Ю. Данилевичем, В.Л. Модзалевським, Г.Г. Павлуцьким та ін.) та більшістю професорсько-викладацького складу. Після звільнення В.М. Довнар-Запольського КАІ очолив С.І. Маслов (1880-1957) — відомий історик літератури, книгознавець, палеограф, один із найталановитіших учасників «Семінарію російської філології» В.М. Перетца. Йому довелося керувати роботою інституту (на деяких час передавши посаду Г.Г. Павлуцькому) в складний період. Ініційоване Радою КАІ (протокол № 15) у квітні 1919 р. [6, стр. 1, арк. 45] підпорядкування інституту ВУКОПМИСу було кроком до його закриття. Попри всі протести викладачів і студентів, 9 липня 1920 р. КАІ було закрито згідно з розпорядженням Управління вищої школи в Києві, передано до ВУАН із зміною структури і програм. Проте існування КАІ впродовж 1918-1920 рр. переконливо доводило необхідність створення української системи підготовки кадрів для архівів та бібліотек, які потребували досвідчених фахівців.

Новий етап діяльності КАІ характеризувався кількома спробами реформування діяльності інституту (1921 — 1922 рр.), зокрема створенням української, російської та єврейської секцій з чотирма відділеннями (історико-археографічним, історії мистецтв, архівно-бібліотечним та етнографічним), змінами проекту статуту КАІ, ідеєю створення на базі КАІ нового навчального закладу, орі-

єнтованого суто на розвиток української науки та задоволення практичних потреб у національних кадрах (концепції О.С. Грушевського, В.Ю. Данилевича) [20]. За прикладом Петроградського археологічного інституту КАІ не лише прагнув до створення навчально-методичної бази для підготовки архівістів, а й спільно з Київським архівним управлінням готувався до проведення так званих «архівних курсів», що мали на меті підготовку у найкоротші терміни співробітників для архівних установ (програма курсів зберігалася у ф. Р-1187 держархіву Київської області).

Слід наголосити, що КАІ не існував відокремлено від інших установ. З ним пов'язували плани підготовки архівістів керівна установа у галузі архівної справи (на той час Архівного відділу ВУКОПМИСу). Організаційно-методичні заходи ВУКОПМИСу щодо налагодження діяльності архівних установ передбачали і певні форми архівної освіти, без яких забезпечити ефективну працю архівів не видавалося можливим. Цими питаннями опікувався М.В. Довнар-Запольський, котрий, переїхавши до Харкова 1920 р., обіймав посаду професора Харківського університету і активно співпрацював із ВУКОПМИСом як завідувач підвідділом архівознавства Архівного відділу. Протокол засідання підвідділу від 27 травня 1921 р. [9, арк. 1] засвідчує, що саме В.М. Довнар-Запольський поставив питання про необхідність організації курсів архівознавства. Причиною заперечування архівної справи того часу, на його думку, був брак розуміння «широкими колами населення» «цінності архівних матеріалів і необхідності їх ретельного зберігання», безпосередньо пов'язаний з тим, що в Україні «мало не тільки полувчилих спеціальне образование архивистов, могущих играть руководящую роль как в упорядочении архивного дела вообще, так и в приведении в систему отдельных архивов, но и людей, настолько знакомых с архивным делом, чтобы быть в состоянии занимать второстепенные должности в архивах, работаая под руководством специалистов» [9, арк. 1]. Завдання Архівного відділу ВУКОПМИСу вчений вбачав у пропаганді цінності архівних документів з метою «зацікавлення суспільства» архівною справою. Йшлося про різні форми діяльності такого роду: а) організація популярних лекцій з архівознавства; б) проведення курсів архівознавства (відповідно диференційованих: для керівних та рядових посад, яким потрібна різна наукова підготовка) як короткотермінових (3 місяці), так і довготривалих (2 роки). На цьому засіданні за доповіддю В.М. Довнар-Запольського було ухвалено вироблення у найкоротший термін програми курсів архівознавства. Цікаво, що обговорення власне не було, бо протокол зафіксував присутність лише двох осіб: завідувача підвідділу В.М. Довнар-Запольського та секретаря Н.М. Павлової. Проте програма короткотермінових 3-х тижневих (як єдино можливих на той час) курсів стала предметом обговорення засідання під-

відділу архівознавства 7 червня 1921 р. [9, арк. 3]. Довидач наголошував, що програма створена за прикладом подібних курсів, що існували в Західній Європі, котра «в області архівного строїтельства та далеко опередила как Россию так и Украину» [9, арк. 3]. Обговорюваний документ мав прикладний характер. До програми, розрахованої на 72 години (18 днів по 4 години), було включено такі курси: теорія архівної справи в Росії та в Україні (8 год.); практика архівної справи (10 год.); Харківські архіви (6 год.); провінційні архіви України (4 год.); Київський центральний архів та матеріали з історії українознавства у московських архівах (12 год.); московські, польські та західноєвропейські архіви (6 год.); новітня палеографія (6 год.); історія Слобідської України (з елементами регіональної історії) (10 год.); старі установи Право- та Лівобережної України, архіви яких збереглися (12 год.). Для початку запропоновано було провести курси у Харкові, Полтаві, Києві, Катеринославі, Одесі та Херсоні. При цьому з урахуванням труднощів щодо добору лекторського складу для таких курсів, пов'язаних із рідкісною вузькою спеціалізацією і неминучим перевантаженням через це, а відтак — понаднормову працю, пропонувалося встановити оплату «професорської подвійної години» (70 хв.) в розмірі 10000 крб. «що складає близько 3-х фунтів хліба» [9, арк. 4]. Тобто, у скрутний час після воєнної руйни дбалось не лише про майбутню раціональну цивілізовану постановку архівної справи, а й про соціальний престиж вченого — історика-архівознавця.

Впродовж червня (протокол від 14 та 21 червня 1921 р.) було обговорено план і програму організації дворічних курсів архівознавства для підготовки висококваліфікованих наукових та керівних кадрів архівних установ України [9, арк. 5-7]. Статут курсів, за задумом В.М. Довнар-Запольського, мав ґрунтуватися на принципах «Escole de Chartes», а саме: невелика кількість слухачів, безкоштовне навчання, матеріальна забезпеченість курсантів. На курси мали допускатися особи з вищою юридичною, історико-філологічною чи економічною освітою (як виняток без освіти — за результатами колоквиуму) за умови обов'язкової роботи у архівах під час навчання та написання дипломної роботи. По закінченні курсів слухачів пропонувалося направляти до провінційних архівів «для написання дисертації из области местной истории». Дворічні курси архівознавства планувалося підпорядкувати підвідділу архівознавства Архівного відділення ВУКОПМІСу (при цьому завідувач підвідділу мав очолити курси, секретар — стати секретарем курсів, отримуючи за свою працю додаткову винагороду «пайкову чи грошову») із наданням щорічного звіту до Головарху [9, арк. 6]. Зрозуміло, при розробленні концепції діяльності курсів, фактично покликаних виконувати функцію навчального закладу для здобуття другої вищої освіти, В.М. Довнар-

Запольський опирався на власний досвід фундації КАІ, роботи у Московському архіві Міністерства юстиції і водночас враховував вимоги часу та проблеми архівного будівництва. Важливо, що він не планував відокремленої від інших споріднених установ діяльності. На засіданні підвідділу 14 червня ухвалено було звернутися до КАІ з проханням термінового надіслання свого навчального плану для узгодження його з програмою курсів та наголошено на бажаності встановлення безпосереднього зв'язку із Архівним відділенням ВУКОПМІСу та відповідним — у КАІ [9, арк. 6]. Розглянутою 21 червня програмою дворічних курсів (ймовірно, узгодженою з КАІ) передбачалося ознайомлення слухачів із основами загальної археології, архівознавства, бібліографії архівної справи, палеографії, зарубіжною архівістикою, картографії та історичної географії, дипломатики, сфрагістики, метрології, а також юридичними пам'ятками та історією України.

Проте намічені плани співпраці не були стовідсотково зrealізовані. 1922 р. В.М. Довнар-Запольський покидає Україну й переїздить до Баку. У листопаді того ж р. постановою Колегії Голвпрофосвіти (протокол № 66/241) КАІ було надано статус Вищих археологічних курсів при Науково-дослідній кафедрі мистецтвознавства (без асигнувань на утримання), у якому він існував уже без архівно-археографічного відділення майже впродовж р.. В серпні 1924 р. за розпорядженням Київського губвно діяльність КАІ було припинено. Отже, ще впродовж 1918-1924 рр. Україна мала шанс створення державного вищого навчального закладу для підготовки архівістів та набуття другої архівної освіти на базі іншої гуманітарної, втрачений не лише через нестабільність політичної ситуації, а й через нерозуміння державними структурами його важливості для дальшого розвитку архівної справи.

Проте навряд чи можна заперечувати усвідомлення радянським керівництвом необхідності формування та становлення архівної освіти. З перших кроків радянського архівного будівництва, через неможливість за короткий час організувати архівний навчальний заклад і браком коштів для його створення, використовуються різні форми архівної освіти: курси (короткотермінові та тривалі), гуртки, семінари. В умовах майже повної відсутності підготовлених фахівців-архівістів поширення набувала гурткова форма роботи практичних наукових занять із студентами Інститутів народної освіти (далі ІНО). Першим розпочав таку діяльність Чернігівський Губарх, створивши у жовтні 1922 р. історико-архівний гурток для студентів Чернігівського ІНО. Його керівником став молодий архівіст і викладач Чернігівського ІНО, випускник Ніжинського історико-філологічного інституту, учень професора Г.А. Максимовича, аспірант Ніжинської науково-дослідної кафедри, а з 1923 р. — Харківської Науково-дослідної кафедри історії України під керівництвом акад.

Д.І. Багалія, пізніше — відомий діяч архівної справи, репресований за національні переконання 1933 р. й змушений покинути батьківщину — В.В. Дубровський (1897-1966). Метою організації історико-архівного гуртка було ознайомлення студентів з методикою роботи у архіві та архівними технологіями, формування умінь та навичок архівного описування, читання текстів з палеографічними особливостями, археографічного опрацювання, залучення до археологічних робіт задля розширення загальноісторичного світогляду. Ефективними були практичні заняття-екскурсії до чернігівських архівів (колишніх губернського правління, дворянського зібрання, окружного суду, казенної палати), котрі проводилися у вихідні дні для вивчення фондів цих архівосховищ та методів їх розроблення, а також виявлення документів з історії України. Такі екскурсії, як зазначав В.В. Дубровський, мали за мету «сообщения слушателям-студентам Черниговского ИНО практические навыки в области методологии истории и исследовательских работ по сырым архивным материалам» [10, с. 4]. Самостійна робота гуртківців зосереджувалася перш за все головним чином на читанні окремих справ XVIII ст. З лютого 1923 р. завідувачем Чернігівського Губарху Я.М. Ждановичем, котрий як випускник Петербурзького археологічного інституту усвідомлював необхідність фахової підготовки архівістів, було виділено для занять гуртка безоплатно окреме приміщення з опаленням і освітленням. Це було справді дарунком, бо впродовж листопада доводилося працювати при температурі — 6°, — 9°. Завдяки поліпшенню умов праці заняття стали систематичними і відбувалися три рази на тиждень вчорами (що загалом складало 10 годин). Велике значення роботи гуртка полягало у популяризації архівної справи та підготовці «кадра архівістів», але й мало практичну користь для Губарху, адже гуртківці впорядковували та описували справи Новгород-Сіверського намісного правління (1782-1798 рр.) за 1782 р., що не мали ні описів, ні алфавітних покажчиків і через недбале зберігання були близькі до загибелі. Кожна справа описувалася шляхом заготовлення титульного аркуша з описом документів, що входять до справи, на зворотному боці цього аркуша, а також шляхом описування цієї справи (археографічні дані та виклад змісту) на окремому аркуші, з найцінніших документів знімалися копії. Найбільш підготовлені учасники (А.А. Кирий, В.К. Подтергер, А.В. Бондаревський та ін.) працювали індивідуально над окремими блоками джерел, попередньо відібраними і переглянутими керівником, для написання наукових робіт. Тематика цих студій була доволі широкою, зокрема, гуртківці досліджували теми «Про родючість земель Новгород-Сіверського намісництва в 1782-1786 рр.», «Про організацію хлібо-запасних магазинів у Чернігівському намісництві 1794 р.», «Справа про зіткнення козаків із сотником 1763 р. (за матеріалами Малоросійкої генеральної війсь-

кової канцелярії)», «Про епідемію у Лівобережній Україні в 1782-1784 рр.», «Про відновлення попереднього правління у Малоросії в 1796 р.» та ін. Згодом до окремих досліджень за документами однієї справи додалася індивідуальна науково-дослідна робота студентів над вивченням населення певної території чи міста за ревізькими скасками 1782 р. Таким чином, студенти опанували методикою джерелознавчого дослідження, визначалися у своїх наукових зацікавленнях

Влітку гуртківці брали участь у археологічних розкопках та архітектурних обмірах Спасо-Преображенського собору, що проводилися за ширкою і доволі складною програмою щойно закінченого в Росії історико-архітектурного дослідження Спаського собору, Я.М. Ждановичем та представниками ВУАН — професорами М.О. Макаренком та І.В. Моргилевським. Учасники гуртка працювали (безоплатно) на нівелювальних та земляних роботах, проводили обміри, пробивали і очищували шурфи, розчищали склепи, допомагали при фотографуванні та ін. Як наголошував відповідальний керівник історико-архітектурного дослідження Спасо-Преображенського собору професор І.В. Моргилевський, «вся эта многосложная и трудная задача была выполнена в короткий срок только благодаря той исключительной неослабной энергии, вниманию и самоотверженности, которыми отмечено участие в ней членов историко-архивного Кружка при ИНО так талантливого организованного и ведомого его руководителем В.В. Дубровским» [18, арк.55 зв.].

Навіть під час канікул не припинялася діяльність гуртка, тепер уже в галузі польової археографії. Перед від'їздом на вакації студенти отримали складену В.В. Дубровським археографічну пам'ятку щодо записування матеріалів історичних, історико-революційних та етнографічних. Восени до Чернігова гуртківці везли записи весільних обрядів та пісень Сновського округу, стеродруки, монети XVII- XVIII ст. тощо.

Робота історико-архівного гуртка не залишилася непоміченою. 29 липня 1923 р. для ознайомлення з діяльністю гуртка до Чернігова прибули представники Київського археологічного інституту: професор, завідувач КІІА В.О. Романовський, професор КАІ В.М. Базилевич, завідувач Київського губарху В.В. Міяковський та ін. Поспікувавшись із гуртківцями, вони високо оцінили «чернігівську ініціативу» пошуку нових форм підготовки кадрів для архівних установ. А В.О. Барвінський назвав її «негромким и незаметным, но полезным культурным делом» [17, арк. 11]. У серпні відряджений Укрцентрархівом до Чернігова для ознайомлення з роботою гуртка проф. В.І. Веретенников констатував велику результативність роботи гуртка у виробленні технічних та дослідницьких навичок, оскільки студенти вільно читали і розуміли зміст документів XVII-XVIII ст., вміли правильно щодо археогра-

фічних вимог описувати справи, виявляти у документах важливі історичні факти і стисло їх викладати, були практично ознайомлені з методами і правилами археологічних розкопок. Звіт про роботу чернігівського гуртка за 1923 р. було видруковано окремою брошурою і надіслано на 65 адрес установ та окремих осіб. Так, по одному примірнику брошури отримали бібліотеки ІНО: Чернігівського, Одеського, Київського, Полтавського, Глухівського, Ніжинського; Чернігівська центральна бібліотека, бібліотеки Російської, Білоруської АН та ВУАН, редакції журналів «Шлях освіти», «Червоний шлях», газет «Комуніст», «Вісти ВУЦВК», «Правда», «Известия», бібліотеки та викладачі вищих навчальних закладів: Одеського ІНО (М.Є. Слабченко), Сімферопольського університету (Г.А. Максимович), Київського археологічного інституту (В.Г. Ляскоронський, Ф.І. Шмідт), Катеринославського ІНО (Д.І. Яворницький) та ін.; відомі вчені та архівісти: М.С. Грушевський, Д.В. Айналов, І.В. Моргилевський, О.Г. Водолаженко та ін. [16, арк. 101]. Таким чином, благородна справа отримала позитивний розголос, а досвід роботи гуртка постановою Оргбюро ЦК КП (6)У від 22 травня 1923 р. (протокол № 6) було рекомендовано до використання для підготовки архівних та іспартівських працівників шляхом створення аналогічних гуртків «во всеукраїнському масштабі» при всіх Губархах у містах, де є ІНО [10, с. 9]. За результатами перевірки роботи гуртка В.І. Веретенниковим, на підставі постанови Ради Укрцентрархіву від 7 липня 1923 р. (протокол № 16) та схвалення ним досягнутих результатів, завідувачем Губарху Я.М. Ждановичем та завідувачем Губістархом В.В. Дубровським було остаточно відредаговано проект Положення про практикантів Чернігівського крайового історичного архіву, до складу якого планувалося приймати виключно гуртківців по закінченні ними ІНО [10, арк. 10]. Наприкінці серпня 1923 р. Я.М. Ждановича було переведено на нове місце роботи до Москви. «Уезжая к новому месту службы в Центрархив СССР, прошу Вас (В.В. Дубровского – І.М.) передать привет всем участникам кружка студентам Черниговского ИНО мою глубокую и сердечную благодарность, отметив, что сплоченность кружка, внимательное и любовное отношение его к архивной работе, неоднократно поднимало настроение в работе всех сотрудников Губарха и Исторического архива», – писав він на прощання [17, арк. 1].

Авторитет гуртка засвідчувало й те, що два його учасники (В.С. Єфимовський та В.К. Подтергер) як повноправні архівісти були запрошені на перші короткотермінові курси до Києва, куди для підвищення кваліфікації 3-18 серпня 1923 р. було зібрано представників архівних установ з Києва (20 осіб), Вінниці (2 особи), Одеси (1 особа), Чернігова (2 особи). Відкриваючи «короткотермінові курси архівної справи» проф. В.І. Веретенников (на той час завідувач відділу архівознавства Укр-

центрархіву), що спеціально прибув з Харкова, ніби передавав естафету київським архівознавцям [20, арк. 1-5]. Курси відбувалися у приміщенні Київського центрального історичного архіву ім. В.Б. Антоновича (вул. Короленка, буд. 22-а, Софійське подвір'я) за програмою, апробованою 1-14 червня у Харкові, куди, крім місцевих (7 осіб), приїхали для навчання архівісти з Катеринослава (1 особа) та Полтави (7 осіб), хоч запрошення було направлено й до Донецька. Крім того, курси у Харкові (що проходили у приміщеннях Центрального історичного архіву та Укрцентрархіву) відвідували 27 сторонніх слухачів (2 архівісти, 13 студентів, 12 випускників вузів), а у Києві – 19 приватних осіб та 2 представники Іспарту. Середній вік курсистів згідно з анкетними даними (близько 70 %) складав 21-27 років, а стаж роботи у архівних установах – 6-8 місяців. Попри заплановану середню норму – 10-12 осіб, лекції читалися для значно більшої кількості: записані 42 особи (постійно відвідували 25) – у Харкові та 46 осіб – у Києві, отже в дійсності вдвічі була збільшена кількість слухачів. Власне короткотермінове навчання у Харкові та Києві стало першими курсами підвищення кваліфікації українських архівістів, проведеними на виконання Укрцентрархівом покладених на нього завдань забезпечення архівів кваліфікованими співробітниками. Годі говорити, що на той час таких було дуже мало. Тому доводилося у максимальному стислі терміни викладати необхідний архівісту-практику обсяг відомостей з архівознавства, архівного законодавства, історії архівної справи, джерелознавства, проводити практичні заняття з палеографії, архівної техніки, філігранології, дипломатики. Для навчання архівістів було створено доволі сприятливі умови: виділено аудиторні приміщення, функціонувала бібліотека, укомплектована літературою (хоч і не численною) з питань архівної справи, слухачів забезпечували житлом на час курсів. Схеми-плани викладання архівознавчих та історичних дисциплін, подані лекторами, розроблену В.І. Веретенниковим і Є.І. Івановим концепцію проведення практичних занять та проведення ключових колоквиумів після прочитання кожного курсу для перевірки знань курсистів було затверджено на першій нараді лекторів короткотермінових курсів [4, арк. 58]. Планувалося також по можливості видати тексти лекцій як практичні посібники для самостійної підготовки. Слід зазначити, що програма курсів була виваженою й орієнтованою саме на практичні потреби підвищення кваліфікації співробітників архівів, хоч і включала «обов'язковий предмет» – «Історію революційних рухів на Україні». Курсистам викладалися такі спеціальні дисципліни: архівознавство (8 год.), історія України у зв'язку з джерелами (8 год.), архіви УСРР і українські архівні документи в архівах СРСР, а також зарубіжних (4 год.), архівне законодавство в Росії та за кордоном (по 3 год.). Решта навчальних годин (24) була відве-

дена на практику: «палеографічні вправи», заняття з дипломатики, архівної техніки, історичної географії [4, арк. 2]. Заняття проходили з 10-ї години ранку до 12-ї та з 17-ї до 21-ї години вечора. Цікаво, що серед слухачів перших курсів підвищення кваліфікації (тоді ще зовсім юних, віком 18-21 рр.) були майбутні відомі архівісти та історики: А.О. Грінберг, В.С. Єфимовський, М.А. Гніп, М.В. Горбань, А.І. Козаченко, Ф.К. Герасименко, М.М. Тіхонов, О.Д. Багалій-Татарінова, О.І. Назарець, Є.І. Шманкевич¹ та ін., а заняття проводили «зірки» тогочасної архівної науки та практики: О.С. Грушевський, В.О. Романовський, В.В. Міяковський, С.І. Маслов, І.М. Каманін (Київ), Д.І. Багалій, В.О. Барвінський, Є.М. Іванов, В.І. Веретенников, О.Г. Володажченко, В.В. Мигулін (Харків).

Цікавим джерелом для вивчення цього аспекту історії архівної освіти в Україні є анонімні анкети слухачів «Ваша думка про курси» (заповнені, як правило, олівцем), що збереглися у ф. 14 ЦДАВО України (спр. 107). На запропоновані питання («1. Позитивний бік курсів. 2. Негативний бік курсів. 3. Побажання організаторам курсів. 4. Особливі зауваження») [11, арк. 71-86], відповідали (в основному російською мовою) доволі одноманітно. Як позитивне більшість відзначала, по-перше, «хороший підбір лекторів, інтересність програми, хорошу організацію»; по-друге, те, що «курси дають хорошу орієнтовку, освежують знання і хорошо стимулюють дальнішу роботу» [11, арк. 113-114]. Негативний бік курсів слухачі вбачали у «обмалі часу, що примушувала комекати курс» та «недостаточности практицизма» [11, арк. 72]. Проте, були й доволі відверті відповіді (завдяки анонімності анкети) та раціональні пропозиції. Чи не найбільше зауважень викликав курс «Історія революційних рухів в Україні», прочитаний відомим М.І. Яворським, як то: «Тов. Яворський проводил свои лекции на малопонятном для многих слушателей языке» [11, арк. 75] або «Тенденциозное узкое изложение истории революции на Украине, не дающее полного представления о имеющихся действительно архивных материалах по затронутому вопросу» [11, арк. 77]. Іноді думки майже співпадали: «Теорія викладалася відірвано від практики діла. Багато часу на законодавство, мало на палеографію» [11, арк. 83] та «Не треба було читати законодавство, а дати більше часу на палеографію та архівознавство» [11, арк. 85]. При цьому відчувалося, що переважало усвідомлення необхідності поповнення професійних знань та практичних навичок. 90% відсотків слухачів пропонували проводити курси періодично, щоб вони «давали ґрунтовних і нешкідливих архівних працівників» [11, арк. 72]. Окремі за-

уваження стосувалися характеру викладу лекцій. «З огляду на те, що на Україні Інституту по вивченню архівної справи немає, бажано, щоб курси носили науковий, а не популярний характер» [11, арк. 71]. Таким чином, можна констатувати, що куриси не лише отримували знання, а ставали співавторами концепції професійної освіти архівістів, одним із основних положень якої було створення в Україні архівного інституту.

Як свідчать архівні документи, чи не найактивнішими слухачами на харківських курсах були студенти Полтавського інституту народної освіти, котрі потрапили сюди як практиканти Губарху або за власним бажанням. «Завів інститут практикантів при Губархові. Командирував на архівні курси 7 чоловік з практикантів, взявши половину витрат на свої кошти», — зазначав у звіті за 1922-1923 рр. завідувач Полтавського губарху І.Ф. Ліщина-Мартиненко [33, спр. 150, арк. 11]. Їхні враження від лекцій, практичних занять, екскурсій до Музею революції, Археологічного музею, на археологічні розкопки тощо, відбиті у анкетах («Лектори склалися з найкращих знавців своєї справи», «Добре, що курси носили не лише теоретичний, а й практичний характер» та ін.) [11, арк. 71, 83], засвідчували зацікавленість архівною справою.

Саме архівний гурток Полтавського ІНО одним із перших продовжив розпочату чернігівськими колегами справу підготовки архівістів як набутий другої професії ще під час навчання в інституті. Керівництво Укрцентархіву усвідомлювало значення систематичних гурткових занять як альтернативної короткотерміновим курсам форми архівної освіти, а тому всіляко сприяло впровадженню досвіду гуртка В.В. Дубровського у практику роботи архівів. На кінець 1923 р. такі гуртки були створені при Київському та Полтавському Губархах.

Зокрема, основними напрямками діяльності створеного в листопаді 1923 р. архівного семінару-гуртка при Київському центральному історичному архіві ім. В.Б. Антоновича під керівництвом вихованця М.В. Довнар-Запольського, відомого історика, штатного співробітника Археографічної комісії та Комісії для дослідів над громадськими течіями на Україні, професора Київського ВІНО Й.Ю. Гермайзе (1892-1958) були: а) «наукове дослідження архівного матеріалу, підбір матеріалів до певних історичних тем»; б) «робота суто архівного значіння — складання карткового опису архівних справ з 3-х архівів: Інвентарного комітету при Київському генерал-губернаторі, Цивільної канцелярії по Українській Волинщині та Поділлію та з Архіву Пенсурного Комітету»; в) «робота по картковому опису проклямацій зі справ історико-революційного характеру» [12, арк. 63]; г) наукове описування архівів; д) складання інвентар-

¹ Для А.І. Козаченка, М.А. Гніпа, О.І. Назарця, М.М. Тіхонова перебування на курсах, крім того, стало вирішальним у науковій долі — вони пізніше стали аспірантами кафедри Д.І. Багалія. Детальніше про це див. *Богданина О.М.* Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури імені академіка Д.І. Багалія. (1921-1934 рр.). — Харків, 1994. — 195 с.

ного опису; е) копіювання окремих справ тощо. Водночас, за прикладом чернігівського гуртка, в семінарі при КЦДА гуртківцями розроблялися наукові теми. Так, М.М. Ткаченко досліджував тему «Робітничий рух 1901 і 1902 рр. По даних професійної літератури», В.Д. Юркевич — «Економічне становище селянства під час заведення інвентарів», Я.І. Стещенко — «Матеріали до історії українських видавництв по даних Архіву центрального комітету та Комітету у справах друку», І.Д. Мандзюк — «Економічне становище селян під час Гайдамаччини». Постійно працювали в семінарі 6-7 студентів ІНО та Київського археологічного інституту, серед яких: І.Д. Мандзюк, О.М. Степанішина, Я.І. Стещенко, М.М. Ткаченко, С.В. Шамрай, В.Д. Юркевич, Лисенко, Донець, М.Є. Гончаров, Г. Кіяниця. Заняття відбувалися 3 рази на тиждень по 2 години. Практичний ужинок молодих науковців-архівістів був доволі вагомим: Донець виявив серед архівних документів цікаві етнографічні дані і документи до звичаєвого права, про що повідомив ВУАН; гуртківці брали участь у описуванні та копіюванні унікального документа — Коденської книги, згодом опублікованої; склали інвентарний опис незакінчених справ Великого Князя Костянтина Павловича із Волинської губернії тощо. Слід зазначити, що керівник гуртка Й.Ю. Гермайзе мав змогу особисто ознайомитися з роботою історико-архівного гуртка при Чернігівському ІНО у серпні 1924 р. «Мої враження від роботи молодих членів і від талановитого керівництва гуртком зводяться до приємного відчуття певності, що тут в Чернігові росте молодь з широкими історико-соціологічними інтересами, практикуючи свої сили на серйозній науковій роботі. Відразу бачиш, що нова генерація істориків береться ще із молодого віку за розв'язання тих проблем історії України, які так мало освічені в нашій історіографії», — відзивався він про роботу колег [13, арк. 62].

Особливістю створеного у січні 1924 р. в Полтаві гуртка «архівістів для підвищення кваліфікації співробітників та продуктивності роботи» [21, арк. 22] було те, що його учасниками стали всі співробітники Полтавського губарху (завідувач і керівник гуртка І.І. Ліщина-Мартиненко): завідувач Губістарху В.О. Щепот'єв, секретар губарху М.М. Бужинський, бібліотекар Д.Д. Граховський, архіваріуси: А.І. Козаченко, Ф.К. Герасименко, Л.М. Бокій. Тобто, на відміну від чернігівських колег, полтавські архівісти орієнтувалися не на підготовку кадрів, а на підвищення кваліфікації архівістів, «характер кружка был не практический, а информационно-осведомительный» [32, арк. 171], заняття мали більш науковий, джерелознавчий характер й проходили у формі семінарів 1-2 рази на місяць. На першому засіданні, у лютому 1924 р., проф. ІНО В.О. Щепот'єв виступив із доповіддю «про справу у зв'язку з похороном Т. Шевченка (із справ Канцелярії Полтавського)» [21, арк. 30], згодом В. Морозовська ре-

презентувала джерелознавчий аналіз документів пошти, Ф.К. Герасименко — Совісного суду, А.І. Козаченко — канцелярії Полтавського губернаратора, С.Пичаленко — Миської управи інституту шляхетних дівичів [21, арк. 45 зв.]. На засіданнях гуртка були також обговорені доповіді В.О. Щепот'єва «Характеристика Прилуцької Архівної Збірки», Ф.А. Герасименка «Козак Лазько (малюнок із історії земледоліття на Україні XVIII ст.)» Ф.А. Герасименка, О. Валацького «Панський Великдень», О. Майфета «Панські ярмаркові витрати 1837 р.». За дорученням Губарху Профспілки Робос члени гуртка розшукували архівний матеріал до історії спілки [33, спр. 446, арк. 180-181]. Проте активно використовувався у роботі й чернігівський досвід. 18 листопада 1924 р. Велика Президія Полтавського виконкому (протокол № 88) за доповіддю про роботу Губарху ухвалила, зокрема, «визнати доцільним існування інституту архівних практикантів, переважно з студентської молоді і бажаним утворення коротко-срочних курсів; визнати бажаною роботу наукову студентів під керівництвом лекторів, а також педагогів різних шкіл по архівним джерелам за допомогою співробітників Губарху ув'язав цей план з губосвітою» [21, арк. 121; 33, спр. 251, арк. 251]. Цій справі прислужився згодом Ф.А. Герасименко.

Подібні проблеми вирішували в 1924 р. і керівники чернігівського гуртка, структура якого не залишалася сталою. З часом змінювалася й концепція його діяльності. Поряд з історично-архівною секцією, з березня по серпень 1924 р. діяла учнівська, до якої увійшли 19 учнів старших класів 7-річних шкіл, зацікавлених архівною працею. Прилучившись на заняттях гуртка до наукової праці, отримавши знання з історії України, архівознавства, археографії, більшість учнів-гуртківців після вступу до вищих навчальних закладів та профшколи перейшли до інших секцій. Керував секцією особисто В.В. Дубровський. Хоч досвід роботи учнівської секції не набув значного поширення у той час, доволі актуальним він видається нині як одна з форм зацікавлення учнівської молоді архівістикою, популяризації архівної справи в умовах створення профільних шкіл нового типу, формування системи архівної освіти тощо.

На початку травня 1924 р. було створено ще одну секцію — історично-революційну (керівник Г.Ф. Кириєнко) із студентів ІНО, Кооперативного технікуму та КСМ. Таким чином, робота історико-архівного гуртка набирала масштабів не лише інститутських, а загальноміських, значно розширюючи коло майбутніх архівістів. З липня розпочала заняття секція «по складанню дипломатарія Чернігівщини» у складі трьох студенток ІНО (О. Веремієвої, сестер Т. та О. Красновських) під керівництвом В.С. Єфимовського, на той час вже співробітника губарху, аспіранта Харківської науково-дослідної кафедри історії України.

Інтенсивна діяльність історико-архівного гуртка привертала увагу не лише українських істориків, а й російських та білоруських. На початку 1924 р. за прикладом чернігівського гуртка при Центрархіві Білоруської СРР було організовано гурток з вивчення архівознавства, про що у квітні повідомив Чернігівський губарх голова бюро гуртка Барашко з проханням надіслати до Мінська брошуру «Заняття історико-архівного кружка студентів ІНО при Губархиве». «Это послужит залогом дальнейшей плановой работі, в пользу одного общего дела», — зазначалося у листі [17, арк. 6]. В обмін на I та II томи «Архівних курсів» (Петроград, 1920) просило вислати названу брошуру Ленінградське відділення Центрархіву РСФСР [17, арк. 8].

Поширення досвіду роботи історико-архівного гуртка при Чернігівському ІНО, з одного боку, та постановою Оргбюро ЦК КП (б)У від 22 травня 1923 р. (протокол № 6) про рекомендацію його до використання «во всеукраїнском масштабе» — з другого, стимулювали розроблення положення про архівні гуртки Укрцентрархівом. Високо оцінюючи досвід свого аспіранта, заступник завідувача Укрцентрархіву акад. Д.І. Багалій розробив концепцію організації подібних інституцій і виступив з доповіддю «Організація гуртків для підготовки архівних робітників» на Першій Всеукраїнській нараді архівних робітників (Харків, 6-9 грудня 1924 р.). У цьому зібранні взяли участь представники Укрцентрархіву: С.М. Тетін (завідувач), Д.М. Багалій (заступник завідувача), О.Г. Водолажченко (зав. секретаріатом); завідувач Іспарту М.С. Іванов, завідувачі центральних (М.В. Глівенко, С.М. Іванов, В.О. Романовський, В.В. Міяковський) архівів та Губархів: В.Д. Гавриленко (Харківського), В.В. Дубровський (Чернігівського), С.С. Смерчинський (Польського), В.Л. Дашевський (Катеринославського), В.І. Козлюк (Волинського), І.І. Лещина-Мартиненко (Донецького), М.М. Бужинський (Полтавського), І.О. Хмельницький (Одеського). Вже те, що з 7-ми доповідей, виголошених на нараді, дві безпосередньо торкалися проблем архівної освіти (крім виступу Д.І. Багалія, прозвучало повідомлення О.Г. Водолажченко «Організація курсів для підготовки архівних робітників»), а дві — певною мірою: «Науково-видавнича діяльність Укрцентрархіву» (Д.І. Багалій), «Інструкторська робота Укрцентрархіву» (В.О. Барвінський), засвідчує необхідність на той час термінового вирішення питання про налагодження підготовки кадрів у архівній системі. «Зараз на Україні бракує специфічних шкіл чи постійних курсів для підготовки архівних співробітників, — констатував Д.І. Багалій. — Та архівні співробітники (а особливо відповідальні) як і ті інші професійні робітники, повинні мати підготовку для своєї архівної праці: мусять знати історію України, сучасну її конструкцію і справочинство, справочинство старих установ, укра-

їнський язык і язык актів, повинні уміти розібрати письмо архівних джерел» [13, арк. 1].

Доповідач вбачав у сучасних йому умовах реальними дві форми архівної освіти: 1) курси (короткотермінові, довготермінові та спеціалізовані для архіваріусів); 2) архівні гуртки при ІНО — «гуртки молоді, що вже зараз існують при деяких губархах» (Чернігівському, Київському, Полтавському, Харківському) [13, арк. 1]. При цьому Д.І. Багалій наголошував на багатоаспектності напрямів занять історико-архівного гуртка Чернігівського ІНО, «що виходять далеко за межі архівного відання», включаючи археологічні роботи, лекції відомих істориків та архівістів тощо. Поширенню досвіду гуртка, на його думку, сприяло й те, що звіт за 1923 р. видруковано окремою брошурую, що швидко стала раритетом. Проте через відсутність координації, неузгодженість роботи гуртків, які працювали за власними, складеними на місяць, програмами та планами, ця форма архівної освіти ще не стала загальною. Відтак поставала нагальна необхідність створення архівних гуртків «при всіх губархах, які мають, та ІНО», укладення для них примірної інструкції, уніфікації програм, забезпечення методичною і навчальною літературою.

Виступ Д.І. Багалія викликав жваве обговорення, у якому взяли участь В.В. Дубровський, І.І. Лещина-Мартиненко, І.О. Хмельницький, С.М. Тетін, В.В. Міяковський. У контексті обговорення питання про організацію курсів підвищення кваліфікації архівістів відбувся обмін думками щодо діяльності історико-архівних гуртків. Гурткову форму «вироботки архівних деятелей» було визнано доволі ефективною, оскільки во не лише сприяє формуванню кадрового резерву архівних установ, а й не потребує великих фінансових затрат. Досвідом роботи полтавського семінару-гуртка поділився І.І. Лещина-Мартиненко. Він констатував популярність гурткової роботи і вночі наголошував на необхідності вироблення єдиної програми, організації інститутів практикантів та виділення коштів для оплати керівникові, лекторам тощо. Оскільки під час обговорення доповіді Д.І. Багалія все-таки пролунали окремі репліки щодо необхідності виділення коштів для оплати лекторам, найдосвідченіший керівник архівного гуртка В.В. Дубровський наголошував: «Некоторые товарищи смешивают курсы и кружки. В частности это касается и вопроса о средствах. Курсы и институт практикантов требуют средств, а кружки — нет» [15, арк. 48]. У справедливості своїх тверджень він переконував досвідом роботи і авторитетом свого гуртка не лише в Україні, а й у Росії, Білорусії та ін. Його студенти безкоштовно виконували для архіву важливі роботи, одночасно набуваючи практичних навичок та прилучаючись до наукових студій. З свого боку, відзначаючи, що в Одесі не організовано подібних курсів чи гуртків, а лише іноді проводяться практичні заняття («многие профессора водят в архив

студентів»), І.О. Хмельницький вбачав необхідність «підготовки червоних архівістів» за конкретними програмами та інструкціями. В.В. Міяковський пропонував надати курсам і гурткам, що, на його думку мають одну мету — підготувати архівних працівників, практичного ухилу за прикладом чернігівського гуртка. Таким чином буде забезпечено тісніший зв'язок роботи гуртків із діяльністю Губархів, а окремі гуртківці згодом стануть співробітниками Губарху. Отже, лейтмотивом доповіді та її обговорення стала теза (остаточно сформульована завідувачем Укрцентрархівом С.М. Тетіним) про необхідність організації гуртків при кожному губернському архівному управлінні (навіть у містах, де немає ІНО), діяльність яких би розгорталася у відповідності з виробленими Укрцентрархівом інструкцією та програмою. «Героєм дня», безумовно, був гурток В.В. Дубровського. Підсумовуючи результати дискусії, Д.І. Багалій наголосив: «Чернігівському губарху належить огромная заслуга инициативы в этом деле» [15, арк. 49].

Висвітлюючи хід та результати грудневої наради архівних робітників («Архівна справа», 1925, № 1, С.144-154), О.Г. Водолаженко вбачала її значення у підбитті підсумків діяльності архівних установ за 1921 — 1924 рр. і визначенні невідкладних завдань архівного будівництва: концентрації архівних документів, організації науково-видавничої та інструкторської роботи, підготовці архівних кадрів для губархів, істархів, відомчих архівів. Невеликою інформацією про це зібрання відгукнулися і «Бібліологічні вісті» (1925, № 1-2, С.141).

На виконання рішення наради, Укрцентрархівом вже на початку 1925 р. було розроблено проєкт «Інструкції для утворення архівних гуртків молоді при Центральних архівах і істархах губархів України» та програми й обіжню надіслано (лист № 49-57 від 23 січня 1925 р.) всім Губархам. Інструкція включала такі положення:

«1. Для підготовки майбутніх архівних співробітників закладаються при центральних архівах і істархах губархів України гуртки молоді.

2. Ці гуртки складаються або з студентів ІНО, або з тих слухачів, що вже його закінчили.

Примітка: Можливо допускається в окремих випадках й таких персон, що закінчують якусь іншу вищу або навіть середню школу, але виявили знання, особливостей нахил, зацікавлення й любов до архівної справи.

3. Термін для перебування в гуртках не визначається й залежить від успіху підготовки кандидата і завідуючого його підготовкою.

4. Члени гуртків повинні приймати фактичну участь в праці гуртка.

5. Члени гуртка одержують од Центрального архива або істарха посвідчення, в якому визначається його праця на протязі його перебування в гуртці і дається її кваліфікація.

6. Ці посвідчення приймаються на увагу коли одчиняються вільні посади в архівних установах — такі посади в першу чергу заміщуються ними» [14, арк. 1].

Коло теоретичних та практичних занять гуртків окреслювалося орієнтовною програмою так:

«1. В програм підготовчої праці членів гуртка входить те, що найбільше потрібно для архівного співробітника в розмірах, обмежених часом.

2. Сюди входить штудіювання окремих питань з історії України і історії революції в зв'язку з теорією історичного матеріалізму в тих її частинах, які мають своєю підвалиною документальний матеріал актів і грамот.

3. Додатком до проблеми з історії України, можуть бути спеціальні архівні питання з таких дисциплін, як українське архівознавство, історія архівів на Україні і їх сучасне становлення, українська археографія, палеографія, мова українських актів і т. ин. Спосіб вивчення питань повинен бути семінарський.

4. Головне місце в підготовці мусить зайняти практична праця над архівними матеріалами — вивчення їх опису, змісту, систематизація, розборка і складання описів. Крім того, робота провадиться і в напрямку досліджень архівного матеріалу.

5. Для вивчення відповідних груп молоді можливо утворювати в міру потреби окремі секції і групи в формах колективної і індивідуальної праці.

6. Для підвищення архівного рівня членів гуртка і співробітників Центральних історичних архівів можливо утворювати лекції і доклади як на загальні історичні, так і спеціальні історичні теми з лекторами як сторонніми, так і зі складу архівних співробітників» [16, арк. 6 зв.].

Реакція на запропоновані документи не була одноставною. Одним з перших (25 січня 1925 р.) лаконічно відгукнувся на обіжню Чернігівський Губарх, очолюваний тепер В.В. Дубровським, зазначивши, що «щільком погоджується з вказівками, висловленими в проєктах «Інструкції для утворення архгуртків» і «зразкового програму для членів архгуртків» [16, арк. 3]. Проте 10 лютого до Укрцентрархіву з Чернігова надійшов без коментарів лист протилежного змісту: «Виятка з плану роботи Профкома студентів Чернігівського ІНО на II-й триместр 1924/25 навчального р., затвердженого загальним зібранням 7 лютого 1925 р. П.4. Історично-архівного гуртка до плану роботи не включати, поскільки він не являється необхідним» [16, арк. 8]. Тим самим фактично припинялася дворічна робота, хоч останнім часом він існував незалежно від ІНО. Стенограма I Всеукраїнського з'їзду архівних робітників, що збереглася у фондах ЦДАВО України, до певної міри проливає світло на причини закриття гуртка. «Ректор ІНО совершенно определенно заявляет, что целевая установка есть практическая и архивного

кружка не может быть», — зазначав П.К. Федоренко. В червні 1925 р. В.В. Дубровський від'їжджав до Харкова, щоб обійняти посаду завідувача музейно-бібліотечною секцією Головнауки. Підводячи підсумок діяльності архівного гуртка за 1922-1925 рр., В.В. Дубровський подав для публікації у журналі Київського губарху «Червоний архівіст» статтю «Про перепідготовку та підготовку архівних робітників та про істархгуртки» і надіслав до Укрцентрархіву, Одеського, Катеринославського та Подільського губархів листа (№ 207-209 від 24 лютого 1925 р.), в якому виклав окремі практичні думки і поради щодо організації діяльності історико-архівних гуртків. Він наголошував на необхідності: «1) применять не столько массовый, сколько индивидуальный способ вербовки юных архивистов; 2) избегать текучести состава кружка; 3) необходимо, чтобы в сознании кружковцев была ясная целевая архивно-методическая установка работы кружка, а прочее — как приятное и полезное дополнение; 4) вести точный учет работы и информации о ней с таким расчетом, чтобы кружковец видел общественную и личную полезность своей работы» [16, арк. 10-11]. Як бачимо, його «загальноорганізаційні спостереження» не втрапили актуальності донині.

Київський губарх надіслав витяг з протоколу спільної наради архівних працівників губарху та Центрального історичного архіву 5 лютого 1925 р. за участю В.В. Міяковського, О.М. Барабашова, Й.Ю. Гермайзе, А.М. Грінберга, С.П. Дуброви, М.І. Корниловича, І.Д. Мандзюка, М.К. Егерна, Б. Сумневича та Локшина, на якій розглядалися проект інструкції та програми архівних гуртків. Було запропоновано внести уточнення до пп. 2 та 4, зокрема, щодо складу гуртківців (членами гуртка можуть бути особи, що «виявляють знання, особливий нахил, зацікавлення і любов до архівної справи») та звітування про роботу (необхідність подання звіту) [16, арк. 6]. Полтавський губарх «цілком погодився» з усіма положеннями запропонованих документів, Подільський — словисно побажання додати до них ще список літератури («найголовніші праці») з дисциплін, зазначених у програмі, та розробити вужчий «зразковий конкретний програм». Катеринославський губарх, реально оцінюючи обставини (брак коштів та фахівців, крім проф. Д.І.Яворницького), відмовлявся від створення гуртка і пропонував, щоб організацію у Катеринославі курсів «як у фінансовому, так і у відношенні лекторів» взяв на себе Укрцентрархів. Таким чином, відзиви на інструкцію та програму гуртків, надіслані губархами впродовж січня-березня 1925 р., свідчили про зацікавленість такою роботою, визначали шляхи її удосконалення, а також висвітлювали проблеми, типові для всіх ланок архівної справи — брак коштів і фахівців.

Були й негативні відповіді. На початку березня надійшла відповідь від Волинського губарху за підписом завідувача В.І. Козлюка, у якій повідомлялося про «великий сумнів» керівництва губарху щодо втілення проекту Д.І.Багалія у Житомирі. Підставою для такого песимізму було те, що «1) Справи, які досі робилися подекуди до притягнення студентської молоді до архівної праці, були цілком негативні. Виявилось, що такою справою студенти цікавляться лише з практичного боку як можливим матеріалом для дипломних праць. А зараз і ця можливість припинена а) з вимоги Головметодкому аби дипломові праці і студентів ІНО носили строго педагогічний напрям, б) з місцевої вимоги Губнаросвіти аби закончивші курс ІНО студенти відбували практичний стаж кінце на селі, від якого правила рідко коли робляться на ухилі.

2) При бідності Волгубарху науковими силами трудно покласти на них урівняння часу роботи від службових годин для керування гуртками — позачергова праця (при тому безплатна) уявляється неможливою по технічним умовам праці як для керівників, так і для студентів.

3) Губарх не покладає жодної надії на зацікавлення студентів справою в архівному гуртку з приводу надзвичайно низької сучасної тарифікації архівних робітників (для м. Житомира 17 карб. 55 коп. в місяць архиваріусові). Кожний студент рахуватиме, що на іншій посаді він одержуватиме значно більше, і що пропоноване посвідчення про закінчення архівних курсів йому нічого не дасть.

4) Житомирські студенти ІНО занадто зауржені бідною справою і матеріально незабезпечені для того, аби безплатно віддавати свій час додатковій праці, яка і в дальшому не дасть матеріального забезпечення. Більшість студентів вранці зайнята якоюсь службою і лише вечірні години може присвячувати своїй праці в ІНО; для якоїсь додаткової безоплатної праці в них не залишається часу.

5) Губарх не може взяти на себе керування архівною підготовкою по матеріалам революційного змісту через повну відокремленість в м. Житомирі архіву по історії революції (при Істпарті) від Губарху. Спроба навіть дати дипломові теми по матеріалам Ревархіву розбилася об заперечення з боку Істпарту» [16, арк. 18-19]. Фактично єдиний губарх підійшов до вирішення проблеми не з позицій потреб системи, а позицій потреб (в тому числі і матеріальних) людини — насамперед студента ІНО. Водночас завідувач губарху добре знав кадрову ситуацію у галузі, тому висунув пропозицію про проведення трьохмісячних курсів підвищення кваліфікації, як найоптимальнішої в даних умовах, з його точки зору, форми архівної освіти. Перевага курсів полягала в тому, що вони могли проводитися в центрах (Києві, Харкові), де є кваліфіковані викладачі, умови для проведення лекційних і практичних занять та проживання слухачів, нагально-методична література тощо.

Поєднати курси і гурток шляхом створення «гуртка з перепідготовки архівних співробітників»

ків» у формі науково-методичного семінару на основі власного досвіду запропонував Харківський губарх. «Кружки рассматриваются как одна из возможных форм (не наилучшая при данных условиях для поднятия квалификации работников, не исключающая безусловной необходимости в курсах длительного характера)», — зазначалося у пояснювальній записці [16, арк. 15]. У цьому контексті завданням гуртків насамперед було «поглиблення кваліфікації колективу архівної установи та його окремих співробітників» з метою підвищення ефективності праці. Програмою передбачалося ознайомлення з основними питаннями теорії та практики архівної справи, безпосередньо пов'язаними з виробничими завданнями губарху та його функціями: реєстрацією та обліком матеріалів, організацією відомчих архівів, концентрацією та систематизацією Губархфонда, науковою експертизою цінності документів тощо [16, арк. 16]. Отже, з ідеї організації історико-архівних гуртків молоді, поступово виокремлювалася ідея створення постійнодіючих семінарів для підвищення кваліфікації співробітників архівних установ поряд із систематичним проведенням короткотермінових та довготривалих курсів.

Не залишалася поза увагою Укрцентрархіву і проблема підготовки працівників так званих «дієвих установ» — відомчих архівів. Згідно постанов РНК та ВУЦВК від 31 жовтня 1922 р. та 3 січня 1923 р., на Укрцентрархів покладалося керівництво «постановкою архівної частини в учрежденнях» [24, арк. 1]. Здійсненню цього завдання мала сприяти організація спеціальних курсів підвищення кваліфікації співробітників відомчих архівів. Основні засади організації таких курсів наприкінці 1924 р. виклав В. О. Барвінський. Він наголошував на принциповій різниці між проведеними 1923 р. у Харкові та Києві курсами для працівників Губархів та Істархів і курсами для архівістів відомчих архівів. На його думку, архівознавство на останніх має викладатися скорочено, «применительно к характеру работы архивных учреждений», а натомість необхідно ввести нові предмети, зокрема радянське будівництво та раціональне справочинство, викладання якого доручити асоціації працівників справочинства і управління [24, арк. 1]. Відтак програма курсів була розрахована на 30 годин (лекції, практичні заняття на базі окремих відомчих архівів, підсумковий колоквіум) і включала такі предмети:

1. Влаштування архівів (практичне архівознавство) — 18 годин + 3 практичних;
2. Раціональне справочинство — 6 годин + 2 практичних;
3. Сучасне радянське будівництво — 6 годин;
4. Архівне законодавство — 3 години;
5. Архіви на Заході — 2 години [24, арк. 2].

Отже, Укрцентрархівом на кінець 1925 р. було в основному розроблено й апробовано такі форми підготовки та перепідготовки кадрів для різних

категорій архівістів як короткотермінові курси та історико-архівні гуртки, покладено початок навчально-методичному забезпеченню архівної освіти.

На першу половину 1926 р. планувалося організація нових (щого разу всеукраїнських) курсів у Харкові, остаточне узгодження дати початку яких залежало від строків проведення I-го Всеукраїнського з'їзду архівних робітників. Термін роботи з'їзду переносився з лютого на березень, потім — на травень, відповідно затримувалося відкриття курсів. Підготовка до цих двох важливих подій в архівному житті України велася паралельно й набула особливої інтенсивності впродовж квітня. Зрештою, зібравшись на передз'їздовську нараду 10 квітня 1926 р., представники Укрцентрархіву (М. А. Рубач, С. В. Токарев, В. І. Веретенников, Д. І. Багалій, В. О. Барвінський, М. П. Тарасов, В. К. Нікітін, О. М. Юрченко) та архівних установ (Є. М. Іванов, М. В. Гливенко, В. В. Міяковський, В. О. Романовський, Т. М. Голик, Амосов) узгодили організаційні питання щодо тематики й змісту наукових доповідей, обговорили проблеми утилізації архівних документів, видавничої діяльності та організації курсів підготовки архівістів. Зокрема, наголошувалося, що архівознавчі доповіді «при всей архивоведческой научности должны быть более практически поняты с архивной точки зрения, имея в виду, что большая часть того кадра архивных работников, который будет создан на съезде представляет собой работников привлеченных к архивной работе сравнительно недавно без всякой подготовки и всевозможных квалификаций» [34, арк. 35 зв.]. Ця вимога була, з одного боку, цілком зрозумілою в умовах відсутності скоординованої системи архівної освіти та планомірного добору кадрів, але з другого — до певної міри гальмувала розвиток архівознавчої думки, оскільки вченим постійно доводилося орієнтуватися на невідготовлену аудиторію. Її логічним продовженням стало рішення з'їзду перепрофілювати щойно створений журнал «Архівна справа» з наукового на науково-популярний (на тій самій підставі). Необхідність конкретних заходів щодо підвищення кваліфікації працівників архівних установ була очевидною як для доповідача з цього питання (В. І. Веретенникова), так і для решти учасників наради. Відтак вирішили одноголосно: «визнати доцільним і необхідним направлення на курси підготовки архівних працівників головним чином технічних робітників архівів і лише у виняткових випадках, переважно для Окрархів третьої групи, дозволити направлення на курси і завідувачів Окрархів» [34, арк. 38 зв.]. Зробити доповідь на тему «Підготовка архівних робітників в УРСР» на пленумі з'їзду доручалося професору В. І. Веретенникову.

Крім того, 13 квітня 1926 р. Науково-організаційна колегія Укрцентрархіву (присутні: С. М. Токарев, В. І. Веретенников, Є. М. Іванов, М. В. Гливенко, В. О. Барвінський) у контексті ви-

смовків наради детальніше розглянула питання «Про курси архівознавства, програм і їхній організаційний бік» (доповідь — В.І. Веретенников). Було вирішено включити до програми курсів 2-годинну лекцію, присвячену «пам'яткам письменства (літописам, збіркам юридичного характеру тощо, з якими іноді доводиться зустрічатися в своїй роботі архівним робітникам», при викладі історії України акцентувати увагу слухачів на історії державних установ. Із такими змінами запропоновану програму затвердили. Запрошення на курси, за рішенням колегії, мало поширюватися на «технічних робітників з окрархів 1 та 2 гр., зав. окрархами 3-ої групи, а також співробітників центральних архівів, що мають невеликий стаж» [16, арк. 18]. Початок роботи курсів було відкладено на вересень, а відділу архівознавства Укрцентрархіву доручено скласти відповідний об'єдник.

Проблема архівної освіти (серед небагатьох найважливіших) опинилася в центрі уваги і безпосередньо під час роботи Першого Всеукраїнського з'їзду архівних робітників, що розпочав роботу 8 травня 1926 р. у Харкові. На нього прибуло близько 70 делегатів (у списку — 64) [34, арк. 189-191]. За оцінкою Н.Д. Полонської-Василенко, це зібрання мало «переважно організаційний, а не строго науковий характер, але загалом значіння його ширше, ніж виключно організаційного з'їзду: почасти в наслідок постанови багатьох питань на з'їзді, почасти в наслідок широких завдань, які має на меті архівна справа» [21, с. 84]. На пленарних засіданнях доповіді виголосили М.А. Рубач «Діяльність та чергові завдання Укрцентрархіву», Д.І. Багалій «Видавничу діяльність Укрцентрархіву», В.О. Барвінський «Реєстрація та облік Єдиного Державного архівного Фонду УСРР» та В.І. Веретенников. Першим учасником з'їзду з принципами та теорією організації архівної справи в Україні познайомив М.А. Рубач. Він виклав основи нової схеми архівних установ, зміст якої полягав у організації низки підпорядкованих ЦАУ архівосховищ різного типу в залежності від характеру архівних документів. Виступи в дебатах з цього питання завідувачів окрархів (Чернігівського, Запорізького, Луганського, Сумського, Проскурівського та Кременчуцького) ґрунтувалися на практиці архівної роботи й засвідчили, що найбільш важливими проблемами були необхідність поліпшення матеріального забезпечення архівів й архівістів та підвищення авторитету архівної справи і наукової підготовки архівістів.

Саме про концепцію створення системи підготовки та перепідготовки кадрів для архівних установ на вечірньому засіданні 10 травня (а не 11 травня, як попередньо планувалося) доповідав з'їзду проф. В.І. Веретенников². Насамперед учений визначив дві складові цієї проблеми:

а) підготовка нових кадрів архівістів, необхід-

ність якої продиктована тим, що «меншають ті порівнюючі невеликі лави» архівних робітників;

б) підвищення кваліфікації «старих архівістів» шляхом «оновлення й поширення своїх науково-технічних знань та ознайомлення з новими досягненнями в галузі архівознавства» [32, арк. 143].

Відповідно до поставлених завдань шляхи розв'язання цих проблем були різними. Власне вперше в Україні В.І. Веретенников сформулював ідею багатоступеневого навчання архівістів. Базову, теоретичну (загальноісторичну, історико-економічну в поєднанні з спеціальними науками, зокрема — архівознавством, палеографією, історичною географією, хронологією) освіту, на думку доповідача, майбутній архівіст мав отримувати за браком спеціальних навчальних закладів у інститутах народної освіти, де є потрібний «комплекс історичних та історико-економічних дисциплін». За прикладом РСФСР (на відділі «матеріальної культури» факультету «язикознавства та матеріальної культури» Ленінградського державного університету було відкрито «історико-архівний цикл») пропонувалося «до учбового плану відповідних відділів головніших ІНО УСРР» запровадити «цикл потрібних для архівістів технічно-архівознавських дисциплін».

Наступний етап архівної освіти передбачав 3-6 місячне стажування при «значніших науково-організованих архівах (центральных і краєвих)» з метою набуття практичного досвіду архівної роботи на основі теоретичних знань, отриманих у інституті. Як результат такої підготовки — архівний робітник, «що його одразу можна не боючись послати на самостійну архівну роботу» [32, арк. 146].

Останній (необов'язковий для всіх) етап — науково-архівна підготовка. При цьому, як стверджував доповідач, довший «стажорський термін» міг замінити аспірантуру. Отже, повноцінна архівна освіта ґрунтувалася на поєднанні теоретичної і практичної підготовки.

Основними формами підвищення кваліфікації В.І. Веретенников вважав: а) короткотермінові (6-8 тижнів) практичноорієнтовані щорічні Всеукраїнські архівознавчі курси, котрі б проходилися в «головніших центрах» з метою «оновити та доповнити знання як спеціальних архівно-технічних дисциплін, так і деяких загально-історичних галузей знання, постійно потрібних архівістові в його щоденній роботі» [32, арк. 48]; б) науково-архівні наради, котрі б проходилися періодично в центральних та крайових архівах для обміну досвідом, ознайомлення з новими архівними технологіями під керівництвом досвідчених фахівців; в) гуртки в центральних та крайових архівах для спеціальної науково-технічної роботи (при цьому важливо переорієнтувати практику роботи існуючих гуртків з науково-дослідної на безпосередньо архівну).

Доповідь В.І. Веретенникова про проблеми підготовки архівних кадрів викликала ширший інтерес.

² Текст доповіді В.І. Веретенникова разом з повідомленням В.О. Барвінського «І-й Всеукраїнський з'їзд архівних робітників у Харкові» згодом було видрукувано у часописі «Архівна справа» (1927, №2-3).

У її обговоренні взяли участь 14 делегатів: Г.О. Сильвестров (Головархів АМ РСР), К.Й. Осипова (Миколаївський окрарх), Ф.К. Герасименко та І.С. Іващенко (Полтавський окрарх), І.М. Павлюченко (Зінов'ївський окрарх), О.І. Пашина (Прилуцький окрарх), В.В. Максаков (Центроархів РСФСР), П.К. Федоренко (Чернігівський окрарх), В.О. Романовський (КАДА), В.В. Міяковський (КША), О.Ю. Бурденко (Копотопський окрарх), Ю.О. Узембло (Черкаський окрарх), В.В. Дубровський (представник НКО), В.Л. Пархоменко (Катеринославський окрарх). Це були неформальні, конструктивні виступи, що відбивали реальний стан (далеко не найкращий) архівної справи на місцях. Частина з них мала доволі песимістичний характер, підґрунтям якого була матеріальна незабезпеченість архівіста³ та відсутність соціального престижу професії. Так, Г.О. Сильвестров з боєм зазначав: «інтелігенція, яку не приймають до будь-якого вузу, йде вчитися на архівіста» [32, арк. 153]. О.І. Пашина згадував, що в Одесі студенти, «прослухавши дисципліну по архівознавству, всі розбіжались, залишилася лише одна слухачка, яка й пішла працювати по архівній справі» [32, арк. 163]. Аналогічну ситуацію в Київському ІНО згадував В.О. Романовський, тому пропонував використати вуз «для пробудження інтереса к архівному делу» [32, арк. 173]. І.М. Павлюченко висловлював сумнів у тому, що «наукові сили» підуть до архівів (через малі заробітки) [32, арк. 161], а Ф.К. Герасименко вважав, що до того часу, поки не покращиться матеріальне становище архівістів, «ніяка підготовка чи перепідготовка не дадуть ніяких реальних наслідків» [32, арк. 158]. Представник Центроархіву СРСР В.В. Максаков назвав виконання запропонованого доповідачем плану неможливим [32, арк. 164]. Відкриття окремого архівного вузу не визнали доцільним. Були й виважені, спрямовані на перспективу зауваження й пропозиції. Так, постали питання вивчення попиту на архівні кадри з вищою освітою за умови відкриття архівного вузу чи факультетів при вузах (В.В. Дубровський), розроблення й обґрунтування вимог до архівної професії (В.В. Дубровський), створення певної інституції для визначення відповідності архівістів займаним посадам (Г.О. Сильвестров). Отже, за умови втілення в життя цих пропозицій Перший з'їзд архівних робітників започатковував архівну професіологію. В жвавій дискусії викристалізувалися першочергові завдання підготовки та перепідготовки архівних працівників: а) проведення короткотермінових курсів (впродовж 1-2-3-місяців), на 75 % практичних, для різних категорій архівістів; б) скликання крайових нарад, в) створення архівних технікумів, г) відкриття аспірантури.

Резолюція з'їзду по доповіді В.І. Веретенникова

передбачала запровадження циклу спеціальних архівознавчих дисциплін при ІНО, організацію інституту стажерів, проведення щорічних Всеукраїнських короткотермінових курсів архівознавства «які триватимуть не менш 6 тижнів з відповідно високо-кваліфікованим складом викладачів та влаштування при Центральних і Краєвих архівах науково-архівних періодичних нарад для обміну досвідом і ознайомлення з новими архівними технологіями» [34, арк. 301].

Незабаром рішення з'їзду почали втілюватися в життя. Перші Всеукраїнські короткотермінові курси архівознавства, завідування якими було доручено проф. В.І. Веретенникову, відкрилися у Харкові при ЦАУ 16 вересня 1926 р. Новим словом у організації навчання архівістів було не лише збільшення термінів (вони тривали до 22 жовтня), а й розширення масштабів (визначених назвою) до «всукраїнських». Пооставивши за мету «підготувати за зонайшвидчий час кадр архівно-технічних робітників для праці на периферії з таким розрахунком, щоб на кожному округу припадав хоч би один такий робітник» [25, с. 74], ЦАУ запросило на курси по одному співробітнику від окрархів, а від Головархіву АМСРР — два. Мета визначала й склад слухачів: курси передбачалися для «осіб, у яких немає досвіду архівної роботи», але «виявили інтерес до архівної справи й, маючи відповідний розвиток і письменність для виконання цієї роботи, бажають і надалі працювати в цій галузі» [35, арк. 28]. Тобто, основним завданням курсів 1926 р. була саме підготовка, а не перепідготовка кадрів для архівних установ. За даними звіту про роботу курсів [35, арк. 173], 17 вересня — 22 жовтня у Харкові почалися 28 архівістів 9-и окружних управлінь, з яких вищу освіту мали 3 особи, середню — 11, нижчу — 14; зі стажем архівної роботи 10 років був 1 курсист, до 3 років — 1, до 2 — 10, до 1 р. — 8, початківців — 8; позапартійних було 18 осіб, комсомольців — 2, комуністів — 8 (тобто партійність ще не домінувала при прийомі на роботу до архівів). Для участі в теоретичних заняттях до них приєдналися 13 співробітників центральних архівів й Харківського окружного управління та два архівіста центральних установ. При поділі навчального плану на теоретичну і практичну частину, основний акцент у навчанні переносився на формування практичних навичок — «ліквідацію архівно-технічної неписьменності». Теоретичну частину (17 вересня — 2 жовтня) складали дисципліни, знання з яких необхідні в повсякденній роботі архівістів: архівознавство, історія України, історія революційних рухів, історія архівної справи в Росії та Україні, архівне будівництво в Західній Європі, українські архівні документи поза межами УСРР, рукописна та друкована книга в системі архівних документів, архівне радянське законодавство, тех-

³ Якщо у співробітників Укрцентархіву заробітна плата складала 150-180 крб., то у архівістів окрархів — 30-70 крб

ніка справочництва, радянське будівництво, історія місцевих установ колишньої Російської імперії. Лекції з цих дисциплін читали провідні вчені як харківські, так і київські: Д.І. Багалій, В.І. Веретенников, М.В. Гливенко, В.О. Барвінський, С.М. Іванов, В.О. Романовський, В.В. Міяковський, Славутський, В.Л. Кобалевський, В.В. Мігулін та ін. З 14 лекторів — 1 академік ВУАН, 4 — професори вузів, 5 — співробітники науково-дослідних кафедр, 4 — кваліфіковані фахівці у відповідних галузях. Для полегшення засвоєння матеріалу слухачі отримали програми з кожного курсу. З жовтня на базі Харківського центрального історичного архіву та Центрального архіву революції розпочалися практичні заняття «з метою дати курсантам всі головні стадії архівно-технічної роботи». Практикум включав кілька етапів: пасивну практику, коли курсисти спостерігали за діями керівника з упорядкування архівних документів; самостійне розбирання непорядкованого матеріалу за діловими фондами; групова робота щодо виявлення підфондів, структури установи-фондоутворювача, структури фонду; індивідуальне складання опису фонду. Для обліку практичної роботи на курсах було вперше запроваджено апробований російськими колегами (архівні курси при Центрархіві РСФСР) «Робочий листок практичної праці», в якому вказувалася дата й обсяг завдання з окремою поміткою «що з того виконано» та оцінкою керівника. Перевірку результативності навчання було здійснено шляхом групової бесіди з основних питань «архівної техніки».

Важливим було матеріальне забезпечення курсів: слухачі отримували за час відрядження зарплату в повному обсязі за місцем роботи, забезпечувалися безкоштовним проживанням (у готелі «Асторія»), харчуванням і проїздом (сплачувалася вартість квитків до Харкова й назад). Ті, хто не потрапив на курси, міг дізнатися про них із журналу «Архівна справа» (1927, № 2-3) та скористатися додатком до публікації, де було видруковано програми окремих курсів: «Архівознавство» (проф. В.І.Веретенников), «Рукописна та друкована книга в системі архівних матеріалів» (В.В.Міяковський), «Радянське архівне законодавство» (проф. В.Л.Кобалевський), «Історія архівної справи в Росії та на Україні» (В.О.Романовський), «Архівне законодавство в західній Європі» (В.В.Мігулін). В умовах браку навчальної літератури такі публікації були важливі для організації самоосвіти архівістів.

Робота курсів висвітлювалася не лише у фаховій періодиці [25, с. 74], а й на сторінках часописів суміжних галузей. Зокрема публікація за підписом Vigilaus з'явилася у «Бібліологічних вістях». Автор не лише називав висококваліфікований склад лекторів та окреслював програму занять, а й далекоглядно наголошував на необхідності «вляштувати школу, утворити довголітній семінар, встановити аспірантуру, навіть досліджу кафедру» [26, с. 91-92].

Саме ці завдання стануть основними в розвитку архівної освіти продовж 1928-1935 рр. — на якісно новому етапі, початок якого уможливили здобутки в цій галузі періоду 1917-1927 рр. Перше десятиліття становлення архівної освіти в Україні завершувалося виходом відзначеного премією ВУКСУ національного підручника з архівної справи — «Нариси з архівознавства: Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах» В.О. Романовського (Харків: ЦАУ, 1927), робота над створенням якого велася вже близько 2 років. Нехарактерне для класичних підручників архівознавства об'єднання двох частин, названих у підзаголовку, автор пояснив у передмові як бажання «підкреслити по змозі все те корисне, що дає нам досвід минулого» [36, 3]. Відповідно після «вступних уваг», де подавалася дефініція архівознавства, розглядалося наукове і практичне значення архівів, висвітлювалися основні етапи архівної реформи в різних країнах, викремлювалися дві великі частини: I — «Архіви на Україні» (від Київської Русі до утворення історичного архіву в Харкові); II — «Принципи порядкування в архівах» (зберігання документів, експертиза цінності, описування, використання архівної інформації тощо), а на завершення подавалася бібліографія архівознавчої літератури. Як архівіст-практик, завідувач Київського архіву давніх актів, учений-історик і викладач-лектор, В.О. Романовський прагнув навчити архівіста «свідомо ставитися до кожного документа», берегти його як найдорогоцінніший скарб. Про те, що праця В.О. Романовського стала «чималим придбанням», помітним явищем не лише в архівній справі, а в історичній науці в цілому як в Україні, так і за кордоном, свідчать відзиви й рецензії в науковій періодиці («Записки історично-філологічного відділу», «Архивное дело» та ін.). Отже, поряд з російською та зарубіжною навчальною літературою почала з'являтися українська, що переконливо свідчило на користь широких перспектив розвитку архівної освіти в Україні.

Аналіз архівних документів, що збереглися в належній повноті у фондах Центрального державного історичного архіву в Києві, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державних архівів Київської, Чернігівської, Полтавської областей, Інституту рукопису НБУВ та інших архівосховищ дає підстави для висновків про те, що впродовж десятиліття 1917 — 1927 рр. в Україні склалися передумови для створення повноцінної системи архівної освіти: зроблено спробу фундації синкретичного «архівно-бібліотечно-музейного» вузу — Київського археологічного інституту (1918-1924), запроваджено (в центрі й на місцях) такі форми підготовки архівістів як короткотермінові курси, історико-архівні гуртки, підготовлено перший підручник архівознавства, визначено стратегію розвитку архівної освіти. Плідність здобутків цього етапу засвідчив поступ архівного будівництва 1929-1935 рр.

Примітки:

1. Самохвасов Д.Я. Проект архивной реформы въ Россіи. — М.: Тов. Типогр. А.И.Мамонтова, 1902.
2. ЦДАВО України, ф. 3689, оп. 1.
3. ЦДАК України, ф. 1235, оп. 1.
4. Самохвасов Д.Я. Архивное дело в Россіи. Кн.2. — М.: Товар. типогр. А.И.Мамонтова, 1902.
5. Благодир О. З мартирології української старовини // Українська старовина. — 1919. — № 1.
6. ДА Київської області, ф. 1187, оп. 1.
7. ІР НБУВ, ф. 33.
8. ЦДАВО України, ф. 3806, оп. 1, спр. 43.
9. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 32.
10. Заявлятя историко-архивного кружка студентов Черниговского ИНО при Губархе (Отчет за 1923-й год). — Чернигов: Губотдел Укрцентрархива при ВУЦИК'е, 1924.
11. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 107.
12. ДА Чернігівської області, ф. Р-647, оп. 2, спр. 72.
13. ДА Чернігівської області, ф. Р-651, оп. 5, спр. 8.
14. ІР НБУВ, ф. 1, спр. 45326.
15. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 116.
16. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 216.
17. ДА Чернігівської області, ф. Р-651, оп. 5, спр. 4.
18. ДА Чернігівської області, ф. Р-651, оп. 5, спр. 5.
19. Маяковский И.Л., Николаев А.С. Предисловие // Архивные курсы: Лекции, читанные в 1918 г. — Петроград: 2-я Государственная типография, 1918.
20. ЦДАК, ф. 1235, оп. 1, спр. 1057; ІР НБУВ, ф. 29, спр. 181.
21. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 132.
22. Полонська-Василенко Н. Перший Всеукраїнський з'їзд архівних робітників // Бібліологічні вісті. — 1926. — № 1(10).
23. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 680.
24. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 156.
25. Всеукраїнські короткотермінові курси (вересень-жовтень 1926 р.) // Архівна справа. — 1927. — № 2-3.
26. *Vigilans*. Архівні курси у Харкові // Бібліологічні вісті. — 1926. — № 3(12).
27. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1043.
28. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1044.
29. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1041.
30. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1040.
31. Професор С.В. Рождественський мав познайомити слухачів з історією Міністерства народної освіти, Ю.Г. Оксман — з історією цензури, М.П. Черепнін — з історією Відомств імператриці Марії Див.: Исторический архив, издаваемый Главным управлением архивным делом. — Петроград, 1919. — Кн.1.
32. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 256.
33. ДА Подільської області, ф. р-1503, оп. 1, спр. 150.
34. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 254.
35. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 420.
36. Романовський В.О. «Нариси з архівознавства: Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах». — Харків: ЦАУ, 1927.

Світлана Кононенко

ІСТОРІЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ ЧЕРКАЩИНИ: ОСНОВНІ ЕТАПИ

Історія розвитку архівної справи на Черкащині відображає етапи архівного будівництва на Україні. Постановою (березень 1919 р.) Черкаського повітового Комісаріату народної освіти наголошувалося: «всі приватні, громадські і урядові архіви переходять під безпосередній контроль Комісаріату», без його відому «купівля-продаж документів і їх довільна передача не дозволяється» [1, спр. 2, арк. 12]. З 1 квітня 1919 р. при позашкільному підвідділі Черкаського повітового відділу народної освіти для виявлення, реставрації та охорони архівних документів та архівів було засновано бібліотечно-музейно-архівну секцію на чолі з інструктором Чернушевичем [1, спр. 2, арк. 12].

Одночасно товариством «Просвіта» відкрито Народний будинок культури, до складу якого увійшли Народний музей ім. Т.Г. Шевченка, Центральний народний архів і Центральна народна бібліотека [1, спр. 2, арк. 7]. Розміщався Будинок культури на вулиці Парадній, 21, у приміщенні колишнього духовного училища. Для архіву було відведено флігель — приміщення колишньої лікарні училища [1, спр. 2, арк. 7]. Постановою колегії Черкаського повітового відділу народної освіти від 15 квітня 1919 р. на посаду завідувача архівом був призначений Леонтій Іванович Шербина [1, спр. 2, арк. 18].

Перед архівом постало завдання концентрації архівних документів ліквідованих установ царсь-

кого уряду. Першими в архів надійшли документи Черкаської міської управи за 1800-1910 рр., інспектора народних училищ третього району Київської губернії за 1900-1917 рр., повітового Комісара Тимчасового уряду за 1917 р., повітового старости за 1918 р. та інших ліквідованих фінансових, земських, поліцейських та судових установ.

Місцевий історик Бочковський, якому вдалося врятувати від знищення і зосередити в своєму приватному архіві документи полків Царської армії, що розформувалися у Черкасах, полкових церков, монастирів, приватних осіб, передав цей масив на державне зберігання.

Після закінчення концентрації архівів ліквідованих установ, як вказувалося у доповідній записці архіву повітвиконкому, «... передбачається перегляд їх особливою колегією для розв'язання питань подальшого зберігання, якому підлягатимуть тільки ті, які мають історичну, побутову та соціально-економічну цінність» [1, спр. 7, арк. 8].

Про піклування за збереження архівних документів на Черкащині свідчить й протокол засідання Канівського повітвиконкому від 1 липня 1919 р., де було вирішено «створити комісію для перегляду всього архіву Ходорівського волосного правління з 1861 р. по 1907 р. з метою виборки всіх цінних в історичному відношенні документів» [2].

Піклування про збереженість документів з історії краю засвідчує поступове створення на Чер-